

Літературна критика

Ігор Ольшевський

ЧИСТЕ НЕБО НАД ГАМАЛІЇВКОЮ, АБО НА ШЛЯХУ ДО “ПРОЕЗІЇ”

Те, що на зламі віків завжди з'являються нові віяння в науці й культурі, – факт більш аніж очевидний. Так було, так є, так буде... Скажімо, кінець XIX ст. охарактеризувався появою нових напрямів у мистецтві (символізм, трохи раніше – імпресіонізм). У 10-х рр. минулого віку Гійом Аполлінер, Олексій Кручених, Давид Бурлюк, Михайль Семенко довели “необов'язковість” усталеної пунктуації в поетичному тексті, а у 20-х завдяки Джеймсу Джойсу, Гертруді Стайн, Джону Дос Пассосу, Вільяму Фолкнеру, Артему Веселому така “необов'язковість” торкнулася і прози. Про розмаїття напрямів і течій, що з початку минулого століття почали рости, як гриби після дощу (футуризм, експресіонізм, акмеїзм, кубізм, супрематизм, дадаїзм, згодом сюрреалізм тощо), уже й не казатимемо...

Межа минулого й нинішнього століть, далекі, не становить винятку. Більше того, ідеться не просто про нові напрями чи жанри. Схоже, на очах не байдужих до літературного процесу дедалі частіше відбувається певне “злиття” двох видів – поезії та прози, а можливо, і зародження нового виду – т. зв. “проезії”. Принаймні слово це вже запроваджене з легкої руки письменника Ігоря Павлюка, чия книжка “Заборонений цвіт”¹ нещодавно благословив у світ поліграфічно-видавничий дім “Твердиня” (Луцьк).

Читач, беручи її до рук, мусить бути готовий до того, що світ, який відкриється перед ним, – НЕсподіваний, НЕзвичний та НЕпередбачуваний, до того ж усі три “не” постають із перших сторінок. Початок “Масовки” – першої з повістей – просто-таки “готичний”: у селищі під назвою Гамаліївка, де “уже рік не було електрики”, раптом зривається вихор, який вартує життя двом курям “доярки Зоськи”. На це та реагує промовистим “Почалося!”, ніби даючи хід хитрій машині сюжету. Хоча ні – “запускає” її все-таки візит до Гамаліївки “дивного чоловіка”, до якого мешканці ставляться з великою цікавістю й не меншим острахом, приписуючи йому просто-таки демонічні риси. А тут ще (“ні сіла, ні впала – давай, бабо, сала!”) накладає на себе руки Варвара Костьова, і – як любив повторювати перший і останній президент СРСР – “процес пішов”... “Дивний чоловік” із “дуже режисерським” прізвиськом Віктор Чухрай справді виявляється голлівудським кінорежисером, який приїхав в Україну для праці над новим фільмом (йому, щоправда, більш імпонує псевдо “Калинюк”). Він збирається зняти в Гамаліївці картину “Євангеліє від народу” (чи “Спартак і Христос”), запросивши на більшість ролей мешканців селища (вони ж – “масовка”). Жителі Гамаліївки – не менші від Чухрая диваки, котрі, якби трапилися свого часу на очі Андрієві Платонову, Василеві Шукшину чи Григорові Тютюннику, неодмінно були б увічнінені в їхніх безсмертних творах, а так – мусили чекати, поки волинський хлопчина Ігор Павлюк виросте й стане письменником.

Це стосується не лише “Масовки”. Диваком з погляду пересічних людей є юний зцілитель Герасим Сич із повісті “Ченці майбутніх богів”, що теж увиходить до

¹ Павлюк І.З. Заборонений цвіт: Ранні повісті. – Луцьк, 2007. – 268 с.

“Забороненого цвіту”. І отримав він потаємні знання від такого ж “дивака” – свого діда, теж Герасима: “... дід передавав внукові ласкавими зимовими вечорами не лише теорію, але й досвід розмови з травами, вітрами, зорями, підземними водами, підводними голосами. Герасим учив Герасима бути самим собою, тобто всесвітом. Він не відрікав його ні від комунізму, ні від християнської церкви, ні від смерті, ні від лютості, ні від любові. Дід учив онука Єдності. Це ширше, ніж Любов. Вимагає не лише ніжності, але й сили, не лише душі, але й Духу”. Отже, дід передавав прадавні знання про Світобудову й людину в ній – отой знехтуваний, заборонений, забутий цвіт правічної духовності, яка давала змогу нашим пращурам жити в гармонії з Божественним Началом, Космосом, Природою і встановлювала чітке табу на спроби насильницького використання її ресурсів. Коли цю нерозривну Єдність було порушено, згадані спроби стали системою, що призвело, зрештою, до Чорнобильської катастрофи й низки подальших трагедій (періодичні аварії на шахтах, різні техногенні лиха). Вірний дідовій науці, Герасим зберіг Єдність у своїй душі непорушною, а з нею – і дитинну допитливість: “Йому ще хотілося пізнавати світ”.

До цієї ж категорії варто зарахувати й героя фантастичної повісті “Тут було колись море” Сергія Патроніка, справжніми батьками якого нібито були інопланетяни (їх автор зве Князем та Княгинею). Цілий набір цікавих типажів маємо й у “Кометії”. Чого варті, наприклад, Борис Цихан, що “пише музику Революції” й на афішах зве себе генієм, літній учитель Йосип Радкович, “смішні вади якого є справді парадоксальним розвитком його нетутешніх чеснот” (саме він став духовним наставником для героїні повісті Люби Вербич), та й сама Люба, котра, будучи при надії, сприймає комету, що наближається до Землі, як живу, одухотворену істоту – теж майбутню матір: “Здавалося, що й комета несе в собі кометеня. Не безплідна ж вона. І ставало шкода його, адже при зіткненні його мамусі з нашою планетою воно може загинути. По-людському загинути, бо таїна душі його – велика”.

Але повернімося до гамаліївчан, аби збагнути причину тривоги письменника, з якою він про них пише. Чи лише дивацтво прикметна риса мешканців селища? Диваки як такі найчастіше характеризуються добродушністю, незлобивістю, безкорисливістю, вони часто незрозумілі для інших, іноді дратують, але ніколи не становлять небезпеки для суспільства, ба навіть, мовлячи словами класика, “прикрашають світ”. Згадаймо тепер, чим керується Режисер (іноді автор, та й гамаліївчани, звуть його просто Чоловіком), коли робить “обсаду” на ролі у своїй картині? “Ці люди – як діти: жорстокі, наївні, самонеорганізовані, – розмірковує він. – Якраз такі були в Палестині під Римом. Кращої масовки не придумаєш”. Саме вони мають вимагати, аби Пілат звільнив з-під варті тогочасного екстреміста Варавву й розіп’яв Спасителя. А “не масовка” – скажімо, той самий служитель культу, котрий спочатку згідно з каноном відмовляється ховати на цвинтарі Варвару як самовбивцю, а потім, після спеціальних “умовлянь”, відступає від канону й не лише відправляє по ній заупокійну службу, а й виголошує про небіжчицю таке слово, що всі (окрім дітей, чутливих до фальші) плачуть (“крута” іномарка, – при тому, що батюшка всього-на-всього “підробляє на прожиття” торгівлею іконами, – ще один промовистий штрих до образу цього персонажа, якому Чухрай збирається довірити роль первосвященника Анни). І, зрештою, чи має моральне право на дотик до святої теми сам Калинюк (у минулому теж, до речі, гамаліївець), який старанно приховує від колишніх односельців правду про своє життя за океаном, про двох дочок й онука, що лишилися там, – натомість же твердить, що “любить свободу”, тому йому “не до створення сім’ї” (отже, він не чесний ані перед Богом, ані перед людьми)? За бажанням же прославити гамаліївчан і навіть поліпшити їхній добробут через участь у культовому фільмі явно простежується гординя, прагнення прославити насамперед себе: “А потім... потім... масовкою стане вся моя країна... Земна куля”.

Вигадана Ігорем Павлюком Гамаліївка (наголошую – вигадана, тож годі шукати якихось прототипів чи асоціацій з іменами героїв!) – це ніби віддзеркалення

загальноукраїнських проблем, що непокоїли автора (та й не тільки його) у 90-ті, коли і створено більшість уведених до книжки творів, але до кінця не подолані й у новому тисячолітті. Кінематографічно, якщо уявити екранізацію “Масовки”, повість можна умовно означити як “чорну комедію”, а цей жанр (як і “чорний гумор” узагалі) не щось інше, як спроба перемогти прихований страх смерті, який живе, либонь, у кожній нормальній людині, до того ж ідеться не лише про страх за власне життя, а й про тривогу за долю народу і — беріть вище! — людства. За гротесковими чварами двох гамаліївських “мафій” та режисерськими фантазіями про майбутній фільм, де, подолавши часові межі, сходяться до купи Христос, Спартак і Прометей, якимось не одразу помічаєш пронизливу антивоєнну ноту. Вона влітається до авторської оповіді ледь помітним образним штрихом-згадкою про російські танки, що йдуть Чумацьким Шляхом (!) у кавказькому напрямку, і літаки НАТО, які летять — “навхрест” до цього Шляху — бомбардувати Югославію. Людство ніби розіп’яте на хресті воєн — внутрішніх та зовнішніх, і немає “хати скраю”, де можна було б їх перечекати. На підтвердження цього письменник уводить епізод із “помилкою натовського льотчика”, котрий замість якоїсь зі стратегічних цілей у Белграді влучив у гамаліївську “Лісову корчму”, відправивши на той світ обидва непримиренні “клани” (з котом Маліром на додачу). Цю подію Ігор Павлюк описує як... космічну катастрофу: “І раптом десь недалеко вибухнув всесвіт. Можливо, навіть не один”. І це не лише вдала метафора чи гіпербола — це нагадування про те, що наслідки земної “війни усього з усім” неминуче відбиваються й на космічному плані. А це вже аж ніяк не скидається на комедію — як і творча поразка Віктора Чухрая, котрий довірив головну роль професійному акторові й водночас не помітив Христа у смітників Леонів Гайдеровському, а от інші (автор не вказує — хто) саме й помітили, але дійшли з цього *своїх* висновків, розіп’явши його не по-“кіношному”, а насправді...

І тут спадають на думку гіркі слова великого француза Антуана де Сент-Екзюпері: у кожній людині якоюсь мірою вбито Моцарта. Чи не страшнішу ситуацію маємо нині, чи не розіп’ятий у кожній людині ХРИСТОС? І що, урешті-решт, переважить у Чухраєві та безіменному акторові, призначеному на роль Спасителя, у момент, коли вони знімають із хреста непритомного (чи вже мертвого?) Леона — усвідомлення жертви з наступним очищенням: розкаєння а чи старе марнославство, уособлення якого стає камера, поставлена “на автомат”? Чи настане в їхніх душах Великдень (згадаймо останню фразу з “Ченців майбутніх богів” або аналогічну згадку у фіналі повісті “Тут було колись море”, чи це буде “кінець світу”, якого багато хто чекає в “Кометії”? Автор не дає прямих відповідей, переводячи їх у площину риторичних або, радше, свідомо залишаючи такі відповіді за читачем, оскільки вважає його достатньо зрілим, щоб “розжовувати” смисл написаного самому, а не чекати, коли хтось укладе в його мізки вже “розжовані” висновки — мовляв, “усі померли” чи навпаки — “всі щасливі”.

Здавалося б, уже звичним і воістину інтернаціональним художнім прийомом стало ототожнення людей із птахами — згадаймо розділ “Три душі” з містерії Тараса Шевченка “Великий льох”, журавлів-джигітів (у пісенному варіанті — солдатів), побачених народним поетом Дагестану Расулом Гамзатовим, і, нарешті, чайок, геніально олюднених славним американцем Річардом Бахом у притчі “Чайка Джонатан Лівінгстон”. Але цей прийом, схоже, сягнув меж архетипу — от і з’являються на Павлюковій індивідуальній мапі країни Лелекія та Орлінія (повість “Свято відпускання птиць на волю”), де знову ж таки не птахи мешкають, а люди у крилатій подобі, і, на жаль, далеко не всі з них — особи “високого польоту”. Власне, про це й розмірковує Ліричний Герой (так він і зветься у творі): “Є птиці, що співають, і є птиці-хижаки... Горобці літають зграями, орли — поодиночі. І ті, й інші можуть жити в неволі, виводити у клітках потомство, яке живе довше за своїх родичів, що живуть на волі. Іноді зозуль виховують солов’ї, інколи — соколи... Усі хочуть волі, але не всі виживають на волі... [...] Народ мій був би й зараз юний такий, дзвінкий, якби не клятві закони зграй: сусіди позаздрили такому буттю і так зашарпали бідних лелек, що врешті вони стомилися. Найкраще гинуло, найгірше

сіялося, просочувалося в політу кровію земельку. І так століття, тисячоліття... Яка культура даватиме добрі сходи в такому ворожому бур'яні?"

Це теж про Україну, ба більше — про кожну країну, із життя народу якої зникла Любов, а отже — і Бог, оскільки Бог є Любов...

Іноді може здатися, що проза (як, до речі, й поезія) Ігоря Павлюка аж надто рясніє язичницькою (не люблю слова "поганський") символікою, хтось може навіть побачити й певний виклик ортодоксальному християнству. Принаймні Чухраєве трактування Ісуса Христа як революціонера вже було поширене на Заході в 60-ті роки минулого століття як явище своєрідного соціального протесту. Але, поперше, це трактування саме *Чухраєве*, а не власне Павлюкове (автор ніби дистанціюється від нього, уводячи себе в повість як поета — Вікторового друга). По-друге, така вже специфіка української (та й загалом східнослов'янської) ментальності, де православ'я щільно переплелось з народними традиціями, з їхніми витоками в далекому дохристиянському минулому (та ж таки Масниця, Зелені свята, ворожіння на Андрія чи на Водохреща, трансформація язичницького бога Велеса у християнського святого Власія тощо). Щось схоже (хоча й не тотожне) бачимо в японців, де нині існує не лише на диво мирне співіснування релігії привнесеної (далекосхідна форма буддизму) і традиційних вірувань (синтоїзму), а і їхня взаємопроникність: так, синтоїстську богиню Сонця Аматарасу-о-мікамі багато хто з японців-буддистів сприймає як одне з утілень космічного Будди — Вайрочани. Окрім того, серед японців є й представники інших релігійних конфесій (щоправда, нечисленні), зокрема християни, але, певен, кожен із них відчуває себе часткою саме *японської* культури з усім багатством народних традицій. І щось не чути у Країні Сонця, що сходить, про тамтешні "Ольстери" чи "Варфоломійські ночі" (варто сподіватися, не трапляться вони й у нас).

Що ж відрізняє "проезію" від звичайної прози? Це передовсім розмаїття образів, кожен з яких легко міг би знайти місце в якомусь із віршів (чи поем) Ігоря Павлюка. Скажімо, чого вартий образ сльози ("сивої краплини чоловічої крові"), котра тече *вгору* — із серця до єдиного ока колишнього воїна-афганця Костя Гавури, коли той дізнається про смерть дружини (а у смітника Леона Гайдеровського сльоза — "велика, як церква"), чи образ зірок, що для "приземлених" гамаліївців схожі на "жаб'ячу ікру". Додаймо сюди згадку про "пізньосиве" волосся Чухрая-Калинюка, яке "заламує місячні промені" й колише "тихі зоренята", чи його ж характеристику зовні благополучного Заходу: "Скільки не посипай вулиці Чикаго сіллю, вони Чумацьким Шляхом не стануть"! Та й поза "Масовкою" таких образів чимало — про "вагітну" комету вже мовилося, тож чом би не згадати наречення вагітної ж таки Люби Вербич "двосердною", атомної електростанції — "містичним замком ХХ століття" в тій таки "Кометії". А Любин телескоп, через який дивляться на комету "найкращі астрономи світу"! А селяни, що "жили за Сонцем, а воно від комети не залежало, а від часу"!

Тоді й не дивуєшся тому, що на похорон Сергія ("Тут було колись море") з'їжджаються відомі люди різних часів — як живі, так і "не зовсім": за іменами, зокрема, можна ідентифікувати й уже померлих художника-сюрреаліста Сальвадора Далі (а може, це допіночетівський президент Чилі Сальвадор Альєнде?), "батька" теорії відносності Альберта Ейнштейна й нині суцього британського співака Елтона Джона (хтось із читачів, може, ще когось упізнає). Це й здатність до творення влучних неологізмів (як-от "саломандра" — "сало в мандрах" — на адресу політичних пристосуванців). Таким чином, "проет" (чи "поезаїк") — це той, хто знає, подібно до Герасима Сича ("Жерці майбутніх богів"), таїну стану, коли правдивими лишаються тільки Музика й Любов, стану, який іще в 10-х роках минулого століття описав забутий український поет Василь Алешко: "Той, хто має сонця рану — / На землі не стане жить. / Шлях лишить серед туману / І до сонця полетить".

Неправдою, однак, було б сказати, що з усім викладеним у "Забороненому цвіті" можна погодитися беззастережно, іноді авторська філософія відчутно "зашкалює". Особисто мені імпонує тема Волі, внутрішньої свободи, духовного

розкріпачення, яка “червоною ниткою” проходить, либонь, через усю ранню прозу Ігоря Павлюка. Але, читаючи повість “Тут було колись море”, ніяк не можу (як християнин) погодитися з виправданням замаскованого під нещасний випадок самогубства “земної” Сергієвої бабусі як засобу “звільнення” хлопця від необхідності догляду за нею: “Сергій закінчує школу. Хоче летіти у світ, але ж він не може покинути бабусю. Не може. Отож вона й вирішила проблему дуже просто...” Цей епізод видається щонайменше непорозумінням на тлі загалом гуманістичного звучання книжки...

...А що ж там, у Гамаліївці? Над Гамаліївкою, можна сказати, “небо чисте”. Так-так, читачу, ти правильно зрозумів: у селище ввійшли війська і проголосили державу під назвою “Київська Русь”. Так що, як захочеш поїхати до Гамаліївки й розпитати тамтешніх мешканців, чи справді так було, як написав автор, чи якимось інакше, доведеться сідати за підручники з історичної граматики і вчити давньоруську. Чи давньоукраїнську, що, на думку низки мовознавців, “вшистко єдно”. А ні — читай Павлюкову “проезію” та визначайся, хто ти — виконавець головної ролі у фільмі, що зветься “життя”, а чи учасник “масовки”, чи й того гірше — статист без слів? Читай... Або пиши власну.

Олена Маланій

ЕКЗОТИЧНА “ЕРОТИКА” САШКА ГАВРОША

Замилування жіночим тілом, його принадами і звабами, намагання зрозуміти жагу кохання й вічний потяг до ніжності завжди були властиві чоловікам — за усіх часів, в усіх культурах світу. Музиканти й художники, письменники і скульптори змагалися у двобої — хто віднайде ключ до потаємних бажань Жінки, розгадає вічну таїну її поривань і почувань. Петрарка й Шекспір, Рафаель і Гойя, Тургенєв і Симоненко...

Сучасна українська література позначена шаленим різнобарв'ям нестримного інтересу до натуралістичних досліджень людського тіла. Інколи, захопившись цією ідеєю, письменники перетворюють художній аналіз на патологоанатомічний, забуваючи про читача. Деякі навмисне привертають увагу до власної персони, аби на провокативній темі здобути сумнівну й нетривку славу. Не вдаватимемося в аналіз сучасного літературного процесу, залишмо цей хліб критикам. Поговоримо краще про поезію, що інтригує вже з перших сторінок, ба ні — із назви, з обкладинки. Ця поезія викликає незрозумілий попервах щем, якісь призабуті відчуття, поступово виринають спогади, огортають ніжною, ледь вловною музикою з минулого.

“Еротична” поезія Олександра Гавроша (“Тіло лучниці”. — Львів: Піраміда, 2006) абсолютно не викликає негативного сприйняття (чи то пак абсолютного несприйняття), не відштовхує, не породжує почуття відрази, як досить часто буває із сучасними “перламутровими” чи то “глянцевиими” текстами. Поет ліпить образ жінки як скульптор, дослухаючись до відчуття “на дотик”, перепускаючи через себе, через свою душу найінтимніші, найпотаємніші емоції. Його майже плернерні вірші нагадують швидше витвори Огюста Родена — скажімо, його славнозвісну “Вічну весну”, що вражає чистотою білого мармуру, сяючого від екстазу злиття двох тіл. Вічне почуття двох. Вічний і нестримний потяг Його до Неї. Пригадаймо, як у Симоненка: “Ти і Я — це вічне, як і небо. / Доки мерехтітимуть світи, / буду Я приходити до Тебе...”

Гаврош не фальшивить у своїх переживаннях, не приховує інтимності власних поезій, не заграє з читачем. Він співає пісню закоханого гондольєра, пристрасного